

Çağdaşlık Sonrasında Tefsiri Yeniden Düşünmek

Mehmet PAÇACI

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

pacaci@gmail.com

Özet

Çağdaşlık Kur'an ve tefsir tasavvurumuzda önemli etkiler bırakmıştır. Geleneğin Kur'an'ı yeterince anlayamadığı çağdaşlığın başlıca iddialarından birisidir. Kur'an bir tarihsel ortamda belli bir zaman diliminde indirilmiş bir vahiydir. İslam geleneği Kur'an'ın bu gerçekliğini kabul ederek, Kur'an'ı ve Sünnet, İcma gibi kaynakları yorumlamak amacıyla, tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi disiplinler geliştirmiştir. Tefsir, Kur'an'ın indiği ortamda kast ettiği anlamları ortaya çıkarmayı amaçlar. Klasik tefsir disiplini de bu amaca yönelik olarak Kur'an'ın indiği ortamı aktaran rivayetleri kullanan, Kur'an'ın kullandığı dili çözümleyen, betimleyici bir disiplin olarak gelişmiştir. Kur'an'dan ve diğer kaynaklardan normatif yorumlar üretmek tefsir tarafından değil kelam ve fıkıh gibi disiplinler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Çağdaşlık, Gelenek, Yöntem

Abstract

Modernity significantly affected our image of the Qur'an and tafsir. It is one of the main assertions of modernism that the Islamic tradition could not sufficiently understand the Qur'an. The Qur'an was revealed in a certain historical setting. Having acknowledged this particular reality of the Qur'an the Islamic tradition developed disciplines namely tafsir, hadith, kalam and fiqh in order to understand and interpret the sources the Qur'an Sunnah and İjma the basic aim of Tafsir has been to find out the meanings that were intended by the revelation in its original historical setting. Classical tafsir, in accordance to its purpose, used narrations from the very first generations and studied the qur'anic language as a descriptive discipline, whereas the normative conclusions were derived from the sources of Islam mainly by kalam and fiqh.

Key Words: Qur'an, Tafsir, Modernity, Tradition, Method

19. yy. ile başlatılabileceğimiz İslam düşünce tarihinin yeni döneminde yeni bir anlayış benimseyen bazı düşünürler, geleneksel din anlayışının ve bu geleneğin oluşturduğu bilimlerin İslam'ın ve Kur'an'ın doğru anlaşılmasına mani olduğunu iddia ettiler. Geleneksel otoriteye karşı Müslüman düşünce dünyasında bir çeşit Protestan duruş ortaya koyan ve Batı Aydınlanması'ndan etkilenen düşünürlerce farklı bir Kur'an anlayışı geliştirildi. Yeni çağda, özellikle yeni dünya görüşünü İslamiyet'e yansıtan düşünürlerden sonra,

Kur'an ve onun İslam'ın diğer kaynaklarıyla olan ilişkisine bakışta önemli farklılaşmalar meydana geldi. Geleneğe karşı takınılan bu protest tutum gereği, Sünnet, gibi İslam'ın diğer kaynaklarının büyük oranda dışlanmasıyla Kur'an tek başına,

1 Muhammed Abduh'un hadis ve Peygamber'in otoritesi ile ilgili geliştirmeye çaba gösterdiği görüşlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Daniel W. Brown, *Rethinking Tradition in Modern Islamic Thought*, Cambridge University Press,

saf İslam'ın saf kaynağı olarak tanımlanmıştır. Kur'an, bağımsız, tarihüstü ve kendi başına bir doküman olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, İslam toplumunun son dönemde yaşadığı sıkıntılarının önemli sebebinin, Kur'an'ın doğru anlaşılmasının önünde büyük bir engel oluşturan geçmişteki din anlayışı olduğunu ileri sürdü. Buna göre, İslam toplumunun bu zor durumdan kurtulmasının yolu da sadece ve sadece Kur'an'ın doğru anlaşılmasına bağlıdır.² Bu yaklaşımın öncülüğünü yapanlardan Muhammed Abduh ve Reşit Rıza ve sonrasında, eski tefsirlere karşı benzer eleştiriler tekrar tekrar dile getirilecektir.³ Huli'ye göre müfessirler değişik fihki ve kelami akımları Kur'an'da okumuşlardır.⁴ Aişe Abdurrahman, Arap asıllı olmayan müfessirlerin mezhebi kaygılarla ayetlerle ilgisi olmayan yorumlar yaptıklarını söyler.⁵ Halefullah da, müfessirlerin ortaya koyduğu görüşlerin çelişkili olduğunu ve hiçbir temele dayanmadığını belirtmiştir. Ona göre, Taberi, Razi ve Zemahşeri tefsirlerinde hep hataya düşmüşlerdir.⁶ Fazlur Rahman'a göre de geçmiş ulema Kur'an'ı bir bütün halinde değil parça parça ele almışlar ve onu doğru bir şekilde anlamaya ait bir yöntem de geliştirememişlerdir. Ayrıca sürekli olarak birbiriyile çelişen görüşler

ortaya koymuşlardır.⁷ Kur'an, "parçacı ve lafızlara bağlı kalan bir yüzeysellik ve ruhsuz bir katılık ve sertlikle" ele alınmıştır.⁸ Hasan Hanafi ise Lugavi tefsirlerde Kur'an'ın bir dil kitabı gibi ele alındığını, fıkıh tefsirlerinin kuru bir şekilcilğe büründüğünü, tarihçiler tarafından yapılan tefsirin, tarihçilerin tarih bilgisini göstermek istedikleri bir zemin olarak görüldüğünü, kelami tefsirlerin kelam okullarının yorumlarını desteklemek için bir araç olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁹ Kısacası bu düşünürlere göre, Kur'an'ın toplumsal, ekonomik, ahlaki, eğitsel vb. değerleri geçmişteki tefsirler tarafından doğru bir şekilde ortaya konamamıştır.

Bu bakışın gereği olarak Çağdaş dönemde Kur'an'a ve tefsire klasik dönemdekinden farklı bir işlev yüklenmiştir. Buna göre, Kur'an karşılaşılabilecek bütün sorunların cevabını potansiyel olarak içeren, tarih üstü ve kurucu bir baş metindir. Yeni dönemde Kur'an, İslam'ın saf ve neredeyse tek kaynağıdır. Tefsir de Kur'an'ı yeni dönemin anlayışlarına göre yorumlayıp karşılaşılan sorunların cevabını ortaya döken bir disiplin olmalıdır. Tefsir, çağdaş akılcı, bilimsel ve toplumsal ideolojilerin hepsiyle baş edebilecek anlamların bulunduğu Kur'an'dan bunları çıkarıp Müslümanlara bir çeki düzen verecek şekilde yeniden tanımlanmalıdır.¹⁰ En başta Abduh ve Reşit Rıza, Kur'an'ın bir hidayet kitabı olma özelliğinin tefsirde de görülmesini istiyordu.¹¹ Tefsir artık akademik bir çalış-

1996, s. 37,64,66; Daniel Brown'a göre, Çağdaş dönemde, Protestan misyonerlerin metinselciği Müslümanların hadislerle, Kur'an arasındaki ilişkiye bakışlarını etkilemiştir. Oryantalisteler, hadislerin sıhhati konusunda klasik yöntemlerin yeterliliğini tartışmaya açmışlardır. Bu tartışmalar zamanla, ilk Çağdaşçıların bu tezleri kabul etmesi sonucunu doğurdu ve onlar da sahih hadis kitaplarının eleştirilmesi gerektiğini söylemeye başladılar. Daniel W. Brown, *Rethinking Tradition*, s. 21, 36.

2 Muhammed Reşid Rıza, *Menar*, I, 10-13

3 Bkz. Mehmet Paçacı, "Oryantalizm ve Çağdaş İslamcı Söylem", *İslamiyat*, s.105vd.;

4 Emin el-Huli, *Menahicu'l-Tecdid fi'n-Nahv ve'l-Belağ ve'l-Tefsir ve'l-Edeb*, Kahire: Daru'l-Ma'rife, 1961, s.223vd.

5 Aişe Abdurrahman, *el-Kur'an ve Kadaya'l-İnsan*, Beyrut, 1982, s,301

6 Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, terc. Şaban Karataş, Ankara:Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 32vd.

7 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, terc. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000; s.21; Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, terc. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaoğlu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999, s.70;

8 Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, s. 210

9 Hassan Hanafi, "Method of Thematic Interpretation of the Qur'an", *The Qur'an as Text*, ed. Stefan Wild, Leiden:E.J.Brill, 1996, s.198vd.

10 J. M. S. Baljon, *Modern Muslim Koran Interpretation*, E.J.Brill: Leiden, 1968; J.J.G.Jansen, *The Interpretation of the Koran in Modern Egypt*, E.J:Brill: Leiden 1974.

11 Fazlur Rahman Kur'an'ın bir hidayet kitabı olduğunu tekrarlar. *İslam ve Çağdaşlık*, s. 223

ma olmaktan çıkmalıydı.¹² Çünkü Müslümanların ideolojik bir bilinçlenmeye ve kalkınmaya ihtiyaçları vardı. Çağdaşçılar Kur'an ve tefsirden Müslümanlara "hidayet"i göstermesini bekliyorlardı. Oysa klasik dönemde Kur'an ve onun yanısıra diğer şer'î kaynakları esas alan kelim ilmi bu görevi yerine getiriyordu. Fazlur Rahman da bir tefsir yöntemi olarak önerdiği "ikili hareket"¹³ ile buna benzer olarak daha çok bir hüküm çıkarma, kuramsal olarak bir fıkıh yöntemi önerisinde bulunuyordu. Çünkü ona göre de Müslümanlar, eski yorumların etkisiyle çağdışında kalmış davranış ve uygulamaları bırakarak yeni tefsir ile çağın yaşam biçimine uymaları gerekiyordu. Nitekim bu yöntem ile o, tek eşlilik, kölelik, faiz vb. konularda kuralsal hükümler önerebilmiştir. Hasan Hanefi'nin "tabiî tefsiri" nasstan değil, olgudan yola çıkmalı ve fakirlik, baskı, insan hakları gibi sosyo politik sorunlara çareler bulmalıydı. Ona göre tefsir artık sosyal sorunların çözümlerini Müslümanlara sunmalı ve Müfessirin önceliği nassda olguyu görmek olmalıydı.¹⁴

Kur'an'ın Mahiyeti

Burada Kur'an-ı Kerim'e açıklama getiren bir disiplin olarak tefsirin üzerinde nasıl bir çalışma yapması ve bu çalışmayı nasıl bir yöntemle yapması gerektiği sorusunu yenibaştan sormak istiyoruz. Bu sorunun cevabı ise bize göre, Kur'an'ın nasıl bir metin olduğu sorusunun cevabında bulunmaktadır. Bunun için, Kur'an-ı Kerim'in mahiyetini onun tarih içindeki varlığını ilk gününden itibaren gözden geçirerek hatırlamamız yerinde olacaktır. İnsan-

lar Kur'an'ın ayetleri ile ilk kez Rasulullah'ın ağzından çıkan bir ilahi kelim olarak, bir söz olarak karşılaştılar. Gazali bunu: "Kitap bize Hz. Peygamber'in sözü ile zahir ol"maktadır şeklinde ifade etmiştir.¹⁵ Ayrıca Kur'an'ın inişi bir bütün halinde olmadı. Ayetler ilk anda yazılı da değillerdi. Ayetler, vahiy başladıktan sonra, olaylar geliştikçe ve gerektiği önce Mekke'de, Hicret'ten sonra da Medine'de 23 yıllık bir zaman diliminde parça parça indi. Böylece Kur'an, 610 ve 632 tarihleri arasında Arabistan'ın Hicaz bölgesindeki toplumsal, ahlaki ve iktisadi duruma karşı, Allah Te'ala'nın o toplumun dili olan Arapça bir konuşması (ilahi kelim) olarak indirildi ve oradaki ve o zamandaki durumu bir daha geri dönülmeyecek şekilde değiştirdi. Kaçınılmaz olarak ayetler ilk indiği sırada onların içine indiği bir zaman ve mekan vardı. Ayetlerin kendilerine doğrudan hitab ettiği, kişi veya kişiler oldu. Zaman zaman, Rasulullah'a soru sorulmakta ve sorulan sorulara vahiy tarafından cevap verilmekteydi. "Yes'eluneke" ibaresi ile başlayan ayetler, böylesi sorulara cevap olarak indi. (bkz. Bakara, 2:217; Enfal, 8:1; Kehf, 18:83) Ayetler, ilk indiklerinde, manalarını muhataplarına böyle bir çerçeve içinde ifade ettiler. Klasik Kur'an ilimleri içerisindeki *sebeb-i nüzul* kavramı, geniş anlamıyla o zaman diliminde ve mekanda yaşanan durum ve olayların, ayetlerin inmesine neden teşkil ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca, Kur'an hitab ettiği toplum olan Arap dilinde indi. Çünkü Hicaz'daki insanlara bir mesaj getiriyordu. Bu bakımdan Kur'an'ın dili de tefsir disiplininin kapsamını belirleyen bir unsur olacaktır. Nitekim İbni Haldun tefsir ilminin içeriğini anlatırken, Kur'an'ın Arap dilinde, Arap dilinin belagatiyle, Allah'ın birliğini ve ibadetleri, durum ve olaylara uygun olarak topluma ayet ayet bildirdiğini belirtmektedir. Kur'an üzerinde bir açıklama çalışması yapabilmek için bütün bu tarihi ve mahiyeti ayrıntılarıyla bilmek gerekmektedir.¹⁶

12 Jansen, *The Interpretation of the Koran in Modern Egypt*, s.18; Reşit Rıza Menar'ın yazılış amacını, okuyanların doğru yolu bulması, ümmetin islahı ve milletin gençlerinin yenilenmesi olarak belirtmektedir. Yine, çağdaş dönemde dini güçlendirmek ve küffara ve sapkınların düşmanlıklarına karşı müslümanları güçlendirmek de amaçlar arasındadır. *Menar*, I,16;

13 Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, s.56-58

14 Hasan Hanefi, *Kadaya Mu'asıra*, Kahire:Daru'l-fikri'l-arabi, s.175vd. Hasan Hanefi, "Method of Thematic Interpretation of the Qur'an", s.203-210

15 Gazali, *Mustasfa*, terc. Yunus Apaydın, Kayseri:Rey Yayıncılık, 1994, I:147

16 İbni Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, II, 464vd.

Kur'an'ın ayetleri Rasulullah'ın ağzından döküldüğü andan itibaren, gerek hıfz ve gerekse yazı ile sabitlendiler. Ayetler, hafızalarda korunduğu ve vahiy katipleri tarafından yazıya geçirildiğinde, sadece ayetlerin anlamlarını taşıyan kelimeler ezberlendi ve yazıldı. Onların içine indiği olaylar, doğrudan konuştuğu muhataplar ve oluşturduğu sonuçlar Kur'an'a yazılmadı. Bu özellik de tefsirde dikkate alınması gereken bir noktadır. Bu tabii olarak insan dilinin ve onu kayda geçirmek için insanın geliştirdiği yazının, başka bir deyişle insanın ve içinde yaşadığı zaman ve mekan sınırlamalarından kaynaklanan bir durumdur. Söylenen sözleri kayda geçirirken onun içinde gerçekleştiği olayları da birlikte kendiliğinden kayda geçirmek mümkün değildir. Sonunda bütün ayetler bir mushafta toplandı ancak onların içine indiği olaylar mushafta görünmedi. Elimize aldığımız ve okuduğumuz Kur'an metni esasen Rasulullah'a vahyedilmiş ilahi sözün, onun ağzından çıkan lafızlarının yazıya geçirilmiş ve sabitlenmiş hali oldu. Ancak doğal olarak onun içinde olduğu zaman ve mekana ait özellikler, ayetlerin doğrudan konuştuğu kişi veya kişiler de not edilip mushaf içine alınmadı. Kaldı ki, ayetlerin muhataplarda meydana getirdiği doğrudan ve dolaylı, zihinsel ve duygusal etkiler ve muhatapların ayetlerden çıkardıkları anlamlar, mushaf içine tabii ki alınmazdı. Aksi takdirde vahiy kaynaklı ayetler ile bu bilgiler birbirine karıştırılabilirdi. Bu durumda ayetlerin ilk indikleri anda kastettikleri anlamlara ulaşabilmek için, onların lafızları ile birlikte yazıya geçirilmeyen bu unsurlarla, ilahi hitabı tekrar buluşturulması gerekliliği doğmuştur. Çünkü geçmişte söylenmiş bir sözün nerede ve ne zaman, kim tarafından ve kime söylendiği gibi bilgilere sahip olmaksızın, onun tam olarak ne kast ettiğini doğru bir şekilde ortaya çıkarmak imkansızdır. Bu bilgiler olmaksızın yazıya geçirilmiş bir hitaba, bir söze anlam vermeye çalışmanın bizi yanlış anlamlara götürmesi kaçınılmazdır. İşte tefsir gerekli bilgi kaynaklarını kullanarak ayetlerin indikleri ilk anda kastettikleri anlamları tesbit etme görevini yüklenmiştir.

Tefsir'de Yöntem

Ayetler inmeden önce gerçekleşmiş olaylar, ayetlerin kime doğrudan hitab ettiği, indikleri zaman ayetlerin duyanlarda oluşturduğu etkiler, bu ayetleri ilk duyanların ayetlerden ne anladıkları; kısacası ayetlerin hatıralarını bize, ayetlerin iniş olaylarını yaşayan Rasulullah ve Ashab'dan gelen rivayetler aktarmaktadırlar. Kur'an'ın farklı zaman ve yerlerde indirilmiş ayet ve ayet gruplarının indiği ortamlara gidebilmek için bizlerin bu rivayetlerden başka bir yolu bulunmamaktadır. Bu bilgiler, Kur'an kayda geçirilirken onunla birlikte aynı yere yazılamamışlardır, ancak bunlar ilk nesiller tarafından hadis sahifelerinde ve kitaplarında ayrıca kaydedilmiş ve ayetlerden ayrı olarak rivayetler halinde aktarılmışlardır. Ayetlerin indikleri andaki kasıtlarını ortaya çıkarabilmek amacını güden her hangi bir çalışma, onların indikleri ortamı anlatan rivayetlerin sağladığı bilgiye kaçınılmaz olarak gereksinim duyacaktır. Bu bakımdan tefsir disiplininin en önemli bilgi kaynağı bu rivayetlerdir. Nitekim, Zerkeşi de Kadı Şemsuddin Huveyyi'den aktardığı tefsir tanımında, konuşanın kastını bilmenin ancak ondan sözü işitmekle ya da işiteni işitmekle, Kur'an bağlamında da Rasulullah'ı işitmekle mümkün olabileceğini belirtmektedir.¹⁷ İmam Maturidi tefsirin bu ayırıcı özelliğine vurgu yapan bir tanım getirerek tefsirin Sahabe'ye ait bir iş olduğunu belirtmektedir. Çünkü Ashab olaylara şahit olmuş ve ayetlerin hakkında indiği konuları bilmişlerdir.¹⁸ Onlardan gelen rivayetler de tefsir disiplininin amacına uygun olarak yazılan sonraki tefsir çalışmalarının vazgeçmesi mümkün olmayacak kaynakları olmuştur. Bu durumda tefsirin ilk başvuracağı kaynak hadistir. Nitekim, önceleri tefsir hadis kitapları içinde yer alan Peygamberimizin ayetler hakkındaki doğrudan açıklama ve yorumlarını içeren kısımlardan ibaret idi.

17 Zerkeşi, *el-Burhan fı Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, thsz. I,16.

18 Ebu Mansur Maturidi, *Te'vilatu'l-Kur'an'dan Tercümeleler*, Terc. Bekir Topaloğlu, İstanbul:2003, s. 3

Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasında ve dolayısıyla İslam geleneğinin tarihte alması gerektiği şeklini almasında, Peygamber'in kişiliğinin ve hatta Peygamber'e bağlı olarak, ilk neslin Kur'an'ı algılama ve yorumlama biçiminin belirleyici bir yeri bulunduğunu dikkate almak gerekmektedir. Bu bakımdan ilk nesillerden gelen nakiller, her zaman doğrudan ayetlerin iniş sebeplerini anlatmasalar da, kurucu dönemdeki insanların anlayışını, olaylara bakışını, yeni olaylarla metin-ayetleri eşleştirmelerini ve o döneme ilişkin olayları yansıttığı için onların yaşadığı ortamı yaşaması mümkün olmayan sonraki Müslümanlar için çok önemlidir. Bu yüzden bu bilgiler tefsir için değerli bilgiler olarak, *sebeb-i nüzul* rivayetleri ile eşdeğer kabul edilmişlerdir.¹⁹ Bu rivayetler tasnif edildiğinde tek bir ayetin birden çok defa indiği veya aynı sebepten ötürü birden çok ayetin indiği gibi sonuçların çıkması mümkün olmuştur. Bu ise, her bir sebeb-i nüzul rivayetini, ayetlerin gerçek iniş olaylarını yansıtmaya gereken nakiller olarak algılama eğilimindeki çağdaş düşünürler açısından sorunlar yaratmıştır.²⁰

Bu noktada rivayetlerin birer yorum olduğunu ve aynı olayı da anlatsalar her bir Sahabi'nin kendi özneliği ile, kendi gözüyle yaşadığı olayı anlatabileceğini ve bunların farklılıklar gösterebileceğini akılda tutarak bu rivayetleri değerlendirmek gerekir. Nitekim bu konu gelenek içerisinde ihmal edilmeden inceleme konusu yapılmıştır. Rivayetler incelendiğinde aslında Sahabe arasında ihtilafın yok denecek kadar az olduğu görülür. Tabiun arasındaki ihtilaf ise Sahabe'ye göre daha çoktur. Ancak bu ihtilaf da karşıt anlam verme düzeyinde değildir. Bu ihtilaf sadece aynı anlamın çeşitli açılardan ifade edilmesinden ortaya çıkan bir farklılıktır. Suyuti Tabiun ihtilafını ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birisi bir Tabii'nin ayetten anladığı anlamı öğrendiği Sahabi'den farklı olarak ifade etmesidir. Burada farklı bir anlam vermek

yoktur. Ancak değişik bir şekilde açıklama söz konusudur. İkinci farklılık türü de bir kelimenin anlamının farklı örneklerle açıklanmasıdır. İlk nesillerden gelen farklı açıklamaların başka bir nedeni de bir kelimenin (*kasvera-as'ase*) iki ayrı anlama gelmesidir.²¹ Buna benzer olarak kelimeye yakın kelimelerle anlam verilmesi de esastan olmayan bir ihtilaf oluşturmaktadır.²²

Gelenek içerisinde farklı rivayetlerin uzlaştırılması konusu da tabii olarak ele alınmıştır. Tefsirde Sahabe kavillerinin ihtilafı halinde birleştirme (*cem*) yolu kullanılmalıdır. Çünkü Kur'an ve Sünnet esasen aynı bilgiyi verdiği gibi, Ömer ve Ebu Bekir de özünde aynı şeyleri söylemişlerdir. Bir ayet hakkındaki rivayetleri birleştirmek mümkün olmadığı durumlarda ise kesin olan rivayetin aktardığı görüş diğerine tercih edilir. Böyle bir rivayet bulunmazsa rivayetlerden birisinin tercih edilmesini sağlayacak bir delil aranır. Delillerin eşitliği durumunda ise ayetteki lafız açıklanana (*tafsil*) kadar *mücmel*, açıklanana (*tebyin*) kadar *müteşabih* kabul edilir.²³

Tefsir disiplini bilgilerini Sahebe'den aldıkları için Tabiun sözlerini de kullanmıştır. Zerkeşi'ye göre, Tabiun'dan gelen lafızların farklı olması nedeniyle onların aynı konuda ihtilaf ettikleri sanılmıştır. Oysa Tabiun'dan gelen bilgiler farklı lafızlarla ifade edilse bile aynı nokta üzerinde birleşirler. Bir Tabiun'dan gelen rivayetlerin farklılaşması durumunda bunların değerlendirilmesinde gelenek içinde tarihsel bir bakış açısı kullanılması dikkat çekicidir. Tabiun'dan birinin iki rivayeti varsa ve sıhhat dereceleri aynı ise, sonradan söylediği daha muteberdir. Çünkü bilgisi ve görüşü sonradan değişmiş ve gelişmiş olabilir. Şayet rivayetler aynı derecede sağlam değilse, ilk sözü sahih olandır.²⁴ Bu durumda da yine tarihsel bir bakışla asıl kaynağa zamansal yakınlık dikkate alınmaktadır.

Görüldüğü gibi İslamiyet'te Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak için vazgeçilmez olduğu

19 Mesela Buhari bu rivayetleri 'müsned' kategorisinde değerlendirmiştir. Suyuti, *el-İtkan fi-Ulumi'l-Kur'an*, Mektebetu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978, I:41vd.

20 Bkz. Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, Ankara:Kitabiyat, 2001, s. 148

21 Suyuti, *İtkan*, II, 226vd.

22 Suyuti, *İtkan*, II, 227

23 Suyuti, *İtkan*, II, 225

24 Suyuti, *İtkan*, II, 229

nu belirttiğimiz rivayetler bilimsel bir çalışma süzgecinden de geçmiştir. Hadis ilmi, Kur'an'ın iniş ortamını, Kur'an'ın ayetlerine açıklama ve yorumlama getiren ve bizim Kur'an'ı anlayışımızı belirleyen Rasulullah'ın söz ve eylemlerini, İslam'ı ondan öğrenen Ashab'ın ve yine bilgilerini öncekilerden alan Tabiun'un sözlerini haberler halinde bize aktarmıştır. Onları tespit etmek ve güvenilirliklerini değerlendirerek onları sınıflamak için hadis ilmi geliştirilmiştir. Rivayetlerin tefsirlerdeki kullanımı konusunda gelenekte bir hassasiyetin geliştiğini de biliyoruz. Sünnete karışmış çok sayıdaki zayıf ve mevzu haberden sakınmak gerekliliği sürekli olarak vurgulanmıştır.²⁵

Rivayetlerin gerçekliği konusunda İslam geleneğinde gelişen bu hassasiyete rağmen tefsirlerde rivayet kullanımını bize göre, tefsirin temel amacı belirlemiştir. Tefsir temel olarak ayetlerin tarihsel bağlamlarına ulaşmaya ve onların bu bağlamda kastettikleri anlamları ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu yüzden tefsir, bu amaca ulaşmak için de ayetlerin tarihsel bağlamları hakkında doğrudan veya dolaylı, özel veya genel ipuçları ve onların indikleri ortam, orada geçen olaylara ve konuşulan dile ilişkin bilgi sağlayacak rivayetlerden başkaca bir yolu yoktur ve tefsir bu rivayetleri sonuna kadar tüketmeyi amaçlar. Tefsir esasen böyle yapmakla betimleyici (*descriptive*) bir tarih araştırması ortaya koymaktadır ve Kur'an'ın indiği tarihe uzak ya da yakın, oradaki anlayışı, yaşam biçimini anlatan eldeki bilgi olabildiğince kullanılmak istenmiştir. Çünkü ayetlerin bağlamlarına bizi götürebilecek başka bir bilgi kaynağı bulunmamaktadır. Bu yüzden tefsirler kural koyucu (*normative*) değer taşıyan fıkıh ve kelam kaynakları olmadıkları gibi, onlar rivayetleri birer bilgi kaynağı olarak kullanan hadis kaynakları olarak da kullanılamazlar. İşte Ahmed İbn. Hanbel'in tefsirlerde kullanılan rivayetlere ilişkin uyarısı bize göre bu bağlamda ele alınmalıdır.²⁶ Çünkü ayetlerin bağlamı hakkında bir şekilde bilgi, intiba, hatıra bildiren

ilk nesillerden aktarılan rivayetler tefsirlerde bir tarih ve dil araştırmasının kaynakları olarak tüketilirler.

Kur'an bir açıdan da hadis ilminin konusudur. Kur'an bir metin olarak rivayet edildiğinden hadis disiplininin konusu olmuştur. Bu yüzden Kur'an'ın hadis ilmi açısından tanımı "bize Mushaf'ın iki kapağı arasında, *mütevatir* olarak nakledilen ilahi söz" olarak yapılmıştır.²⁷ Başka bir deyişle, Kur'an ilk nesilden başlayarak çok sayıda Müslümanın mütabakatı ile nesilden nesile aktarılmıştır ve işte bu bakımdan tartışmasız bir bilgi kaynağıdır.

Çağdaş dönemde usul-i fıkıhın tespit ettiği bu bilimsel noktayı görmezden gelen çağdaş düşünürler, Kur'an'ın tartışmasız kaynaklığını onun vahyedilmiş olmasında görmüşlerdir. Oysa Kur'an'ın vahyedilmiş olduğu hususu bilimsel (*epistemolojik*) açıdan bir bilgi olmaktan çok bir inançtır. Bu açıdan bakıldığında biz Müslümanlar, Kur'an'ın vahyedilmiş olduğuna bir bilgi olarak değil bir inanç olarak sahibiz. Çünkü vahiy sadece Allah'ın elçisi ve sadık habercisi olan Rasulullah'ın bir tecrübesidir. Oysa Kur'an ilk olarak bu sadık habercinin ağzından çıkmış ve ilk Müslümanlardan başlayarak her nesilde yalan üzerinde ittifak etmeyecek kadar çok sayıda Müslüman tarafından aktarılagelen, kesintisiz olarak her nesilde çok sayıda Müslümanın tecrübesi ile kesinlik kazanmış bir bilgidir. Bilimsel olarak bu yüzden Kur'an kesin bilgi ifade eder. İslam'da aynı şekilde aktarılan az sayıdaki hadis de İslam'da aynı derecede kesin bir bilgi kaynağı oluşturur. Muhammed Abduh mütevatir rivayetlerin otoritesinin farkında olarak çağdaş dönemde genel olarak hadis konusunda olumsuz bir tutum geliştirme sürecinde kelami açıdan mütevatir hadisler dışındaki hadisleri inkar etmesinin Müslümanlığına bir zarar vermeyeceğini ifade edecektir.²⁸

27 Bkz. Gazali, *Mustasfa*, I:147

28 Abduh *Risaletü'l-Tevhid* adlı çalışmasında çok az sayıdaki mütevatir haberlerin bağlayıcı olduğunu ve anlamında şüphe doğuran bir nokta olsa da kabul edilip tevil edilip alınması gerektiğini belirtir. Ancak, haberlerin çoğunluğunu oluşturan ahad

25 Bkz. Suyuti, *İtkan*, II,228

26 Bkz. Suyuti, *el-İtkan fi-Ulumi'l-Kur'an*, Mektebetu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978, II:227

Tefsir bu durumda ayetlere açıklama getirebilmek için iki temel alanda çalışma yapmak durumundadır. Bunlardan biri Kur'an'ın dil, diğeri ise tarih açısından incelenmesidir. Öyleyse temel olarak tefsirin malzemesini vahiylerin tarihsel bağlamlarını aktaran rivayetler ve onların kullandığı dili çözümlen dilbilimsel bilgiler oluşturmaktadır. Zerkeşi, bu bilgileri şöyle sıralamaktadır. Rasulullah'tan gelen nakiller, Sahabe'den gelen nakiller, Sahabe'den öğrendikleri için Tabiun'dan gelen nakiller, sonra Arap dilinin bilinmesi²⁹. Nitekim, Kur'an'ın iç düzenini ve okunuş biçimlerini ele alan tecvid ve kıraat gibi konuları bir kenara bırakacak olursak, *Kur'an İlimleri (Ulum-u'l-Kur'an)* konularını bu iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Mesela, Suyuti tarafından yazılan *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an* adlı eserin ilk konusu, "Mekki ve Medeni Bilgisi"dir. Bunun ötesinde Suyuti, Rasulullah'ın seyahati sırasında, uyurken veya uyanık iken, kışın veya yazın vb. inen ayetleri çok daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir. Nüzul sebebi bilgisi, ilk inen, en son inen, ayrı ayrı ve bütün olarak inen ayetler şeklinde oldukça ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Önce gelen ve hüküm bildiren bir ayetin (*mensuh*) hükmünün, daha sonra gelen bir başka ayet (*nasih*) tarafından kaldırılması da ele alınan konulardandır. Temeldeki bu tarihsel bakış açısının çarpıcı kanıtları arasında, "Bazı Sahabe'nin Diliyle İnen Ayetler" ve "Kendisi Hakkında Ayet İnenlerin İsimleri" gibi konu başlıklarına da rastlamak mümkündür. Diğer taraftan, geri kalan konular büyük oranda Kur'an'ın dili ile ilişkilidirler. Mesela, Kur'an'da Hicaz dilinin dışındaki kelimeler, daha da ileride yabancı kaynaklı kelimeler (*garibu'l-kur'an*), eş-anamlı (*nezair*), eş-sesli (*vucuh*) kelimeler, kapalı ve açık anlamlı ke-

limeler ve edatların anlamları gibi semantik konular, irab kuralları gibi gramatik konular ve kinaye, mecaz ve başka edebi sanatlar gibi edebiyat eleştirisi (*belagat, me'ani*) alanı altında ele alınacak konulardır.³⁰ Ayrıca müfessir, Arap dilinin gramerini iyi bilmelidir. Gramer, irab kurallarından ve dilin kendine has yapısından uzaklaşılır ise tefsir geçersiz olur.³¹ Ayrıca Tefsir, Kur'an'ın kullandığı Arapça'ya ulaşabilmek amacıyla, semantik bir kaynak olarak Cahiliye şiirini kullanmıştır. Şiir hakkında Kur'an'da bulunan uyarıya ve Cahiliye'nin bizzat reddedilmesine karşın, onun "Arabın Divanı" adıyla meşruiyet sınırları içine alınarak kullanılması, yorum bilimsel açıdan oldukça anlamlıdır. Ancak tefsir eserlerinde Kur'an lafzının semantik ve gramatik yapısına ilişkin görüşlere ve tartışmalara yer verilmesi, çağdaş dönemde eleştiri noktalarından birisi yapılabilmektedir. Çağdaşçılar tefsirin bu dilini kuru ve heyecandan yoksun bir dil olarak eleştirirler. Muhammed Abduh, eski tefsircilerin tefsirlerinde uzun dilbilgisi çözümlmelerine, kelime ve belagat açıklamalarına yer vermelerini eleştirmiş ve bu uzun ve yersiz bulduğu açıklamaların Kur'an'ın asıl hedefini örttüğünü belirtmiştir.³² Ne var ki, Kur'an'ın bu şekilde incelenmesi, tam da tefsirin çalışma alanından ve yönteminden kaynaklanan bir özelliktir. Çağdaş eleştiriye karşın dilbilimsel çözümleme, tefsirin ayrılmaz bir parçasıdır ve bunun kendine has bir dili olmak durumundadır. İslam geleneğinde konusundan ve yönteminden kaynaklanan bir sebeple mesela kelimeler, cedel dili ile daha hareketli bir üslup sergilemiştir. Ancak Çağdaşçılar başka sebeplerle kelimelerin ilmini de reddetmişlerdir.

Bütün bu anlatılanlardan sonra, tefsir disiplininin bilimler tasnifi içerisinde betimleyici (*descriptive*) bir bilim olduğunu söyleyebiliriz. Tefsir, Kur'an'ın ayetlerinin indirildikleri anda taşıdıkları anlamları açıklar. Tefsir fıkıh ve ke-

haberlerde şüphe söz konusu olduğunda, bunları inkâr eden kişinin imanı açısından kınanamayacağı söyler. Tahk. Muhammed Ammare, *el-A'malu'l-Kamile li'l-İmam Muhammed Abduh*, III, 470; William Muir'in etkisi ile Seyyid Ahmed Han da muteber hadisleri, sayıları beşi aşmayan mütevatir olanlarla sınırlayarak, Kur'an'ı öne çıkaran bir tutum içinde olmuştur. Daniel W. Brown, *Rethinking Tradition*, s.36

Zerkeşi, *Burhan*, II,156-161.

30 Bkz. Suyuti, *İtkan*

31 Suyuti, *İtkan*, II,225

32 Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim, Tefsiru Cuz'i Amme*, el-Matbaatu'l-Emiriyeye, 1322, s.59; Muhammed Reşit Rıza, *Menar*, I,17vd. , 24vd.

lam gibi kural koyucu (*normative*) değildir. Bu ilimler, Müslümanlara temel kaynakları esas alarak neye inanmaları ve ne yapmaları gerektiğini bildirir. Gelenekte de bu tesbit edilmiştir. Mesela Suyuti'ye göre, müfessir kaynak metinlerden hüküm çıkarma anlamına gelen istinbatı bildiren *furu'* ilmine çok az ihtiyaç duyar. Çünkü *furu'* ilmi fetva vermek ile alakalıdır. Müfessirin fetva işinden bağımsız olarak ayete muhtemel anlamı vermesi gerekir.³³ Müfessirin *furu'* ilmine çok az ihtiyaç duyduğunun belirtilmesi ve müfessir tarafından ayete verilen anlam ile onun başka bir ameliye olarak vermek durumunda kalabileceği fetvanın birbirinden ayrılması ayetlerin tefsirde ortaya konan anlamlarının birer hüküm olmadığını, tefsirde yapılanın ayetlerin kastını ortaya koymak olduğunu anlamamızı gerekli kılar. Bu da gelenekte tefsirin aslında kural koyucu bir disiplin olarak görülmediğine dair bilimsel bir duruşun bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Suyuti, bizim kelami veya mezhebi tefsir olarak adlandırdığımız ve mütekellim kimliği olan alimler tarafından yazılan tefsirleri, tefsirin çerçevesi dışına çıkılan eserler olarak eleştiri konusu yapmaktadır. Zemaşeri bu bağlamda onun başlıca eleştiri konusudur. İbn Atıyye de tefsirde kelami anlayışını yansıtmaya açısından aynı yolu izlemiştir. Ancak kelami tercihi itibarıyla Rasulullah'dan kesintisiz olarak gelen bilgi ve ameli içeren ehl-i sünnete bağlı kalması dolayısıyla İbn Atıyye bu Suyuti'nin eleştirisinden nispeten kurtulmaktadır. Böylece Suyuti için tefsirde kelami tartışmaları aktarmak tefsirin dışına çıkan ve eleştiri konusu yapılabilecek bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴

Suyuti'nin eleştiri konusu yaptığı gibi tefsir eserlerinde kelam ve fıkıh bilimlerinin konusuna giren bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler, tefsire ilaveten bu bilimlerin asıl eserlerinden tefsirlere aktarılan alıntılardan ibarettir. Fıkıh ve kelam kendi alanlarında kendi amaç ve yöntemlerine göre bilgi üretilmiş ve sonradan bu bilgi tefsirlerde alıntılanmışlardır. Başka bir ifadeyle, tefsirler fıkıh ve kelam ilmini yapmanın yeri olmamış, tefsirlerde öncelikle tefsir yapılmış, fıkhi

veya kelami bilgi ve görüşler ise kendi alanlarında geliştirildikten sonra tefsirlerde iktibas edilmişlerdir. Çağdaş dönem öncesinde bu bilimlerin her biri canlı birer organizma olarak üretim yapabilecek durumda idiler. Tefsirler bu yüzden bir kelam veya fıkıh kaynağı olarak değerlendirilmemiş ve bu amaçla kullanılmamışlardır. Tefsirler belki kelami veya fıkhi mezheplerin görüşlerini yaygınlaştırmanın aracı olarak kullanılmışlar, bu yüzden de tefsirin sınırlarını aşmış ve yönetsel açıdan eleştiri konusu olmuşlardır. Çağdaş dönemde ise tefsir açısından bu eleştiriyi öncelikle hak edecek bir durum ortaya çıkmıştır. Çağdaş dönemde fıkıh ve kelam gibi ilimlerin otoritesi, Kur'an'ın anlaşılmasına engel oluşturduğu gerekçesiyle görmezlikten gelinmiş ve bu ilimler işlevsiz hale getirilmişlerdir. İslam'ın adeta tek kaynağı haline getirilen Kur'an'ı açıklayan yegane ilim olarak tefsirden, bu ilimlerden kalan boşluğu doldurması öngörülmüş, çokeşlilik, faiz, eşitlik, demokrasi gibi aslında kelam ve fıkıh ilimlerinin alanına giren birçok konu sadece doğrudan Kur'an'a getirilen yorumlarda; tefsirlerde kural koyucu bir şekilde ele alınmak istenmiştir. Bu ise esasen tefsirin tanımını köklü bir şekilde değiştiren bir yaklaşım olmuştur.

Tefsirin ayetlerin indikleri zaman ifade ettikleri anlamı bulmak olan birincil amacı gözden kaçırıldığı zaman yanlışlar yapılmaktadır. Suyuti, geçmişte tefsirde yapılan yanlışların temelinde ayetleri açıklayan Rasulullah, Sahabe ve Tabiun'dan gelen rivayetleri dikkate almadan tefsir yapılmasının bulunduğunu belirtir. Bu tefsir çabaları bu yüzden ayetlerin kastetmediği anlamları ayetlere yüklemektedirler. Suyuti bir yönetsel yanlış olarak tefsirlerinde manada değil ama delilde hata edenler arasında sufilere, vaizlere ve fukahayı saymaktadır. Bu yorumlar belki genel olarak İslam dini açısından yanlış ifadeler değildir ancak onların ayetlerle ilgili olarak belirttikleri anlamlar ayetlerin aslında kastettiği anlamlar değildir. Bunlar, Kur'an'a (ehl-i sünnet açısından) doğru anlamlar vermiş olsalar da ayetler onların verdiği anlamlarda değildir.³⁵ Başka bir deyişle ayetlerin kastı onların verdikleri anlamlar içinde yoktur.

33 Suyuti, *İtkan*, II, 233vd.

34 Suyuti, *İtkan*, II, 228

35 Suyuti, *İtkan*, II, 228

Tefsirdeki başka bir yanlış biçimi ise, “mütekellimin kastını, Kur’an’ın kendisine indirildiği kişiyi ve onun muhatabını” dikkate almadan ayetlerin Arapça bilgisine dayanarak tefsir edilmesidir. Bunu yapanlar lafza bağlı kalırlar ve ayetlerin indikleri bağlamı dikkate almazlar. Oysa ayetler indirildikleri ortamda bir anlamı ifade etmişlerdir. Bu tür yorumlar Rasulullah’ın açıklamalarını dikkate almazlar. Ayrıca metin bütünlüğünü de dikkate almazlar. Arap diline uygun bir manaya yönelirler. Bunlar kelimelelerin sözlük anlamlarından yola çıkarak ayetlere anlam verirler.³⁶ Burada belirtilen yanlış tefsirde kullanılması gereken dil biliminin kullanılmasına ancak onun yanlış kullanılmasına dair bir yanlışlıktır. Buradaki yanlış ayetlerde geçen ifade ve kelimelerin indikleri ortamdaki anlamlarını değil, bundan bağımsız olarak sözlük anlamları ile ayetlere yorum getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Burada belki Arap diline dair bir çalışma bulunmaktadır, ancak ayetlerin tarihsel bağlamı dikkate alınmadığı zaman ayetlerde kullanılan ifadeler ve kelimelere sözlük anlamından yola çıkarak çok farklı anlamlar yüklemek mümkündür. Bu anlamlardan doğru olanına ise sadece ayetin bağlamı bilinenerek ulaşılabilir.

Tefsirdeki bu yanlışlar en başta müfessirin kendine göre ayet için daha önceden bir mana bularak ayeti buna göre tefsir etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Bunlar ayetlerin ifade ettiği anlamı ortaya koyacak delil ve açıklamaları dikkate almadan kendi görüşleri doğrultusunda ayetleri tefsir ederler. Bunlar iki çeşittir. Bunlar ya ayetleri ifade ettikleri manadan uzaklaştırarak ya da ayette bulunmayan veya kastedilmeyen edilmeyen bir anlamı esas alarak tefsir yaparlar.³⁷ Tefsirdeki bu hatalı tutumların temel sebebi de, Sahabe ve Tabiun’un görüşlerini aktaran rivayetlerin dikkate alınmamasıdır.³⁸

Sonuç

Suyuti’nin kendinden önce ve kendi çağında tefsirde tespit edip çözemediği yanlışlar çağdaş dönemde gerek tekrarlanarak, gerekse derinleştirilerek sürdürülmüş görünmektedir. Bu yanlışların çağdaş dönemdeki en önemli kaynağı müfessirin önceden bir fikre sahip olup ayetlerin bağlamını bildiren rivayetleri dikkate almadan, ayetleri bu ön yargının etkisinde yorumlamasıdır. Yeni dönemde, bilimcilik, akılcılık vb. çağdaş düşünce akımlarının etkisi yoğun bir şekilde Kur’an yorumlarına taşınmıştır. 19. yüzyıldan başlayarak Batı medeniyetinde tanımlanan aslında kelam ilminin konusu olabilecek eşitlik, kardeşlik, hürriyet gibi ilke ve kavramlar Kur’an’ın yorumlarına temel yapılmıştır. Bu yaklaşımla çağdaşçı kelamın eşitlik, kardeşlik ve hürriyet ilkelerine uygunluk içinde fıkhi çıkarımlar olarak Kur’an’da köleliğin ve çokeşliliğin olamayacağı yorumları yapılmıştır.³⁹ Ayrıca aynı yaklaşımla mirastan kadın ve erkeğe eşit pay verilmesi ve kadın ve erkeğin şahitlikte eşit konumlarda olmaları Kur’an ayetlerinden yola çıkılarak kural koyucu sonuçları olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Kur’an’daki “şura” kelimesi Kur’an’ın indiği dönemdeki anlamı dikkate alınmaksızın, çağdaş demokrasinin eş anlamlısı olarak yorumlanmıştır. Bütün bu yorumlarda, aslında Kur’an’ın ilgili ayetlerinin indikleri anda ne kastettikleri sorusu sorulmamıştır. Bu yorumlar incelendiğinde Suyuti’nin tesbitiyle, hem Kur’an’ın kendi zamanında kullanıldığı Arap dilinin ve hem de o zamanı bize aktaran rivayetlerin dikkate alınmadıkları ve çağdaş yorumcuların akıllarında önceden var olan sonuçların Kur’an’dan çıkarılmış olduğu görülecektir.⁴⁰

36 Suyuti, *İtkan*, II.,227vd.

37 Suyuti, *İtkan*, II.,227

38 Suyuti, *İtkan*, II.,228

39 Fazlur Rahman’a göre bizzat Kur’an’ı anlamak için yeterli bir tefsir metodu geliştirilememiştir. Müslümanın çağdaş dünyadaki sorunlarına cevap vermek için ise bir yorumbilim yönteminin geliştirilmesi gerekiyordu. *İslam ve Çağdaşlık*, s. 54vd.; Bkz. Mehmet Paçacı, “Oryantalizm ve Çağdaş İslamcı Söylem”, s.91-110, s.99vd.

40 Bkz. Mehmet Paçacı, “Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsir’e Ne Oldu”, *islamiyat*,VI (2003), sayı 4, s.85-104

Çağdaş dönemde bütün bu hükümlerin Kur'an'dan çıkarılmasıyla aslında tefsir açısından bir başka yanlış daha yapılmıştır. Bu da tefsire kural koyucu bir görev verilmiştir. Oysa geçmişte teorik olarak ve çoğu zaman da uygulamada tefsir, Kur'an'ın ayetlerinin oldukları andaki anlamlarını, tarih ve dil araştırması yaparak ortaya çıkarmayı ve sonraki nesillere Kur'an'ın bu ilk anlamlarını aktarmayı amaçlayan betimleyici bir disiplin olarak görülmüştü. Fıkıh ve kelam da başka yorum disiplinleri olarak yeni durumlara kaynaklardan; yani Kur'an, onun Rasulallah'da hayatlaşmış şekli olan Sünnet, Kur'an'ın ve Sünnet'in Müslüman cemaat tarafından hayata geçirilmiş ve yaşanmış hali İcma ve bu tecrübeleri izleyerek işleyen bir akıl yürütme olarak Kıyas-ı fukahadan yukarıdaki ve başka sayısız konuda yeni yorumlar kural-sal sonuçlar üretmek için geliştirilmişlerdi. Bu bağlamda Kur'an tek başına değil, İslamiyet'i oluşturan diğer kaynaklarla birlikte görülmelidir. Böylece geçmişte Tefsir, Hadis, Kelam ve Fıkıh kendi amaçlarına göre belli yöntemleri izleyen ve bir bütünlük ortaya koyan yorum şekilleri oldular. Çağdaş dönemde ise bu disiplinler, özellikle tefsir, "Kur'an'ı doğru anlamak" şeklinde ifade edilebilecek bir işleve indirgenerek İslam'ın neredeyse tek disiplini haline getirildi. *v'allahu a'lem.*